

КОМЕДІЯ (грец. *κωμῳδία*, від *κῶμος* — веселощі, весела процесія та *ὥδῃ* — спів) — драматичний твір веселого характеру із щасливою розв'язкою та висміюванням негативних побутових чи суспільних явищ, у якому, на противагу трагедії, колізія, дія, характери трактовані у формі доброзичливо-смішної, не відповідної нормам громадського загалу поведінки окремої людини; у переносному значенні — смішна подія, удавання, лицемірство. К. зародилася у Стародав. Греції як імпровізов. весела вистава з музикою, піснями й танцями. Завдання К. полягає у висвітленні потвор. тенденцій засобами **гумору** та **сатири**, іноді — **карикатури**. Часто у К. використовують гіперболу, **гротеск**, **іронію**, **сарказм**, **пародію**, **парадокс**, буфонадність характерів та ситуацій, недоладність форми (зовнішність), фіз. дії (вчинки), псих. дії (мовлення).

За принципом організації сценіч. дії розрізняють: К. ситуацій, засн. на хитромудрій інтризі; К. характерів або вдач — на осміянні гіпертрофов. люд. вдач, ідей.

За характером розрізняють: сатир., гуморист., трагікомедію, К. дель арте (*commedia dell'arte*). Пафос комічності виникає тоді, коли автор свідомо занижує дійових осіб до серед. рівня, що існує в сусп. житті. Не маючи належ. позитив. якостей, дійові особи комедій. творів, однак, претендують на певну значущість у родині, середовищі друзів. Їм притаманне ілюзорне бачення дійсності, вони завжди прагнуть розв'язати свої проблеми способами, які не підходять у цьому випадку, оскільки вступають у протиріччя з об'єктив. законами сусп. розвитку. У К. репліки мають бути чіткими, прозорими, близькими до звичай. мовлення, характеризувати дійову особу. Їх розмежовують на дотепи позитив. героїв, коментарі кумед. персонажів, вислови негат. дійових осіб, лайливі формулювання. Діалоги повинні виражати сутність словес. конфліктів, доповнюваних театр. засобами зовн. (жести) та внутр. (інтонація) комізму, міміки. Поєднання лагід. гумору й гострої сатири зумовило виникнення багатьох жанр. утворень К. У класицизмі переважала К. характерів, у романтизмі — К. ситуацій, у реалізмі — побут. К. Нім. драматург Ф.-К. Геббель стверджував, що кожна комедійна фігура нагадує самозакохану потвору. Проте К. висміює не лише потворне; в ній наявний також позитив. герой, який втілює морал. здоров'я, долає негат. явища завдяки сміховій культурі. Теор. основи К. як жанру розробив Аристотель. У трактаті «Ποιητική» («Поетика») він зазначав, що К. — відтворення гірших людей, але не у всій їхній розбещеності, а в кумед. вигляді, що нікому не завдає страждання, ні для кого не згубне. Спираючись на концепцію мімезису, він наголошував, що у трагедії спостерігається наслідуван-

ня гірших людей, у К. — кращих. Але філософ не надавав К. такого пріоритету, як трагедії. Припускають, що другу частину його трактату, присвяч. «сміш.» жанру, втрачено. Давньорим. граматик Елій Донат у 4 ст. прокоментував п'єси Теренція та підсумував здобутки антич. комедіографії, що мало вплив на літературозн. свідомість до 17 ст. Джерела К. наявні у фольклорі, зокрема в діонісіях, пріапіч. (фалліч.) обрядах, під час яких виконували сексуал.-сатир. пісні, доріч. мімах — імпровізов. сценках, генетично пов'яз. із рільн. культом, зі святом Діоніса. Аналог. є фольклорні К. ін. народів, зокрема й укр., зазвичай насичені муз. вставками, іграми, дотеп. жартами, характеризуються поєднанням проз. та віршов. мовлення, позбавлені сценіч. прикрас, іноді розраховані на залучення заінтригов. глядача до участі у показуванні дії (**колядки**, «коза», маланка). Особливе місце відведено вертепу. Новоаттична доба (4-3 ст. до н. е.) представлена творами Діфіла, Філемона, Менандра, в яких окреслено психол. акценти, ситуативні колізії, громадян. мотиви. Їхні К. вплинули на творчість Теренція, Плавта, у доробку яких домінувало тлумачення родин. інтриг. Одночасно розвивалася нар. К. — ателлани. У середньовіччі переважали самобутні напівфольклорні ярмарк. фарси, карнавали, соті, інтермедії, інтерлюдії, що входили до складу шкіл. драми і мали грубуватий плебей. зміст. Ця традиція позначилася на творчості іспан. драматурга Л. Рuedи. К. розкрила свої жанр. можливості в період пізнього Ренесансу та постренесансну епоху, коли поетики відновлювали іманентне значення цього поняття. У трактаті «Poetices libri septem» («Сім книг поетики», Ліон, 1561) італ. гуманіст Ю.-Ц. Скалігер тлумачив К. як драм. твір, насичений подіями, з веселим фіналом, написаний у простому стилі. У 16-17 ст. К. домінувала в іспан. літ-рі. Крутії. К. «Педро де Урдемалас» написав М. де Сервантес. Популярними були К. плаща і шпаги — іспан. різновид К. інтриги (16-17 ст.), названий за деталями костюмів гол. дійових осіб, чесних і вірних королю. Спочатку вистави створювали на побут. теми, згодом — на сюжети, запозичені з новел, романів, хронік. К. плаща і шпаги формувала основу доробку Лопе де Веґи («Учитель танців»), Тірсо де Моліни («Дон Хіль Зелені Штани», «Любов і ревності спонукають до розуму»), П. Кальдерона («З коханням не жартують», «Пані-невидимка»). К. плаща і шпаги створювали відповідно до естетики бароко, на противагу класицистич. К. До цього жанру зверталися й укр. драматурги, зокрема Леся Українка («Камінний господар»). К. інтриги започатковано і розвинено у творчості Лопе де Веґи («Валенсійська вдова», «Собака на сіні», «Дівчина з глеком»). До цього жанру

зверталися А. Бен («Розбещена», «Пірат»), О. Фредро («Дівочі обітниці, або Магнетизм серця», «Пані та гусари»), Г. Квітка-Основ'яненко («Шельменко-денщик»). Франц. поет Н. Буало у пр. «L'Art poétique» («Мистецтво поетичне», Париж, 1674; укр. перекл. М. Рильського — К., 1967), надаючи пріоритету трагедії та епосу, звинувачував Ж.-Б. Мольєра (як і Аристофана, Лопе де Веґу) у блазнюванні на догоду натовпу, вважав К. неповноцін. жанром. К. писали і трагіки, зокрема П. Корнель («Брехун»). В англ. драматургії доби реставрації з віртуозністю та естетизов. відвертістю відтворювали ерот. пригоди коханців («Любов у лісі» В. Вічерлі, «Манівці світського життя» В. Конґріва), які засуджували суворі пуритани, зокрема Дж. Колльєр. Часто самі драматурги прагнули подати теор. обґрунтування жанру, напр., К. Гольдоні — автор п'єс «Комічний театр», «Мемуари», трагікомедії «Велізарій», низки просвітн. соц.-побут. К. («Хитра вдовичка», «Гравець», «Кумедна пригода», «Кавалер і пані», «Слуга двох панів», «Самодури»). У 18 ст. з'явилися ф'яби К. Гоцці, близькі до К. дель арте — різновиду італ. імпровізов. нар. театру доби Відродження. У К. дель арте не дотримувалися літ. основи, обмежувалися ескіз. розважал. сценарієм, важливою у ній була імпровізація акторів, які розігравали мізансцени на ходу, придумували монологи та діалоги, нав'язні переважно ерот., інколи побут., родин. подіями, вихов. і навіть політ. проблемами. Популярною була організована 1568 у Мілані труппа Ревнителів (діяла 40 р.), яка закладала основи профес. театру. К. дель арте зазвичай розігравали на вулиці з декорацією із довколиш. будівель, у творах застосовували коміч. ґротеск, буфонаду, елементи сміхової культури, клоунади, фіглярство. Завдяки мандрів. трупам вона з'явилася у Франції, де діяв стаціонар. театр «Комеді Італ'єн» (Париж), Іспанії, Англії, Австрії, Німеччині, Данії, Нідерландах, позначилася на К. плаща і шпаги Лопе де Веґи, на життєрадіс. К. В. Шекспіра. К. Гоцці на прикладі ф'яби («Ворон», «Любов до трьох апельсинів», «Турандот») прагнув відновити цей жанр, що зазнавав кризи. К. Гольдоні («Комічний театр», 1750) запозичив із К. дель арте образ Труффальдіно («Слуга двох панів»), полемізував з естетикою маски-схеми, вимагав глибшого, індивідуалізов., переконливішого трактування характерів. Вершин. здобутком жанру стали твори англ. драматурга В. Шекспіра. Його ранні К. («Приборкання норовливої», «Комедія помилок») побудовані як любовні історії з пригодами, перевдяганнями, непорозуміннями, сміш. плутаниною, поєднанням потворного з веселим віталізмом, із ціліс. характерами. Ці ознаки посилені у його наступ. творах, де увиразнено поет. світовідчуття, органічно поєднано комічне і трагічне начала («Сон літньої ночі», «Дванадцята ніч»), урізноманітнено персонажі. Традицію К. дель арте пересмислено у творчості П.-О. Бомарше, М. Гоголя, Ф. Раймунда, Ф. Грільпарцера та ін. К. дель арте зумовила архі-

текстуал. перспективу у різних жанрах — в опері «Паяци» Р. Леонкавалло, балеті «Петрушка» І. Стравінського, поезії К. Случевського, О. Блока, режисер. діяльності Є. Вахтангова, О. Таїрова. Лесь Курбас, інсценізуючи К. «Горе брехунів» (1918) Ф. Грільпарцера на сцені Молодого театру, використав традиції К. дель арте. До її жанр. можливостей зверталися Е. де Філіппо, Дж. Стрелер та ін. Найвищого розквіту за доби класицизму К. досягла у творчості Ж.-Б. Мольєра («Тартюф», «Дон Жуан», «Мізантроп», «Школа жінок», «Удаваний хворий»), який не сприймав К. дель арте, запровадив жанр високої К. Пафос його п'єс спрямов. на висміювання цинізму, лицемірства, егоїзму, духов. деградації суспільства й окремої особистості, що приховуються за зовні пристой. респектабельністю та побожністю. Висока та низька К. — різновиди К. звичай і побут. К. Високі К. створили Дж. Лілі («Жінка на місяці», «Галатея»), Б. Шоу («Пігмаліон») та ін. Низькі К. писали переважно з елементами буфонади та непристойностей (твори Аристофана, середньовічні фарси, англ. К. доби реставрації 1660-88, сатир. драми, в укр. комедіографії — «Кум-мірошник, або Сатана в бочці» Д. Дмитренка). У К. характерів драм. конфлікт зумовлений не зовн. чинниками, а напруженим протистоянням дійових осіб з яскраво вираженими психол. рисами та морал. якостями.

Від серед. 19 ст. почала формуватися тенденція до поєднання К. характерів із К. ситуацій: «Ревізор» М. Гоголя, «Самогубець» М. Ермана, «Отак загинув Гуска» М. Куліша, «Санітарний день» О. Коломійця. У К. звичай дійові особи прагнуть узгодити свої вчинки з морал.-етич. еталонами поведінки (напр., «Багато галасу з нічого» В. Шекспіра). К. звичай стала своєрід. відповіддю англ. драматургів на соц. запит доби реставрації («Розбещена» А. Бена, «Простачок» В. Вічерлі, «Ображена дружина» Дж. Ванбру, «Сер Гаррі Вілдер» Дж. Фаркера). В укр. драматургії до К. звичай зверталися М. Старицький («За двома зайцями»), І. Карпенко-Карий («Мартин Боруля»). Неперевершеним комедіографом доби Просвітництва вважають П.-О. Бомарше («Севільський цирульник», «Весілля Фіґаро», «Злочинна мати»). Тоді ж виник середній між трагедією та К. жанр міщан. драми. Ґ. Лессінґ як типовий просвітник зазначав, що К. хоче виправляти людей сміхом, а не висміюванням. О. Пушкін наголошував, що К. не обмежується суто дидакт. метою, виконує також розважал. функцію. Окремі ніші у драматургії зайняли синтет. різновиди К. — *мюзикл*, *оперета*, К.-балет, комічна опера. У К.-балеті поєднано діалог, танець, пантоміму, інструм. та вокал. музику для посилення сатири, відчуття ґротескно-коміч. трактування теми; сприймали як фарсові чи сатир. інтерлюдії. К.-опера — близький до *водевілю* різновид К., де поряд із мовленням дійових осіб виконують вокал. фрагменти, невеликі арії («Краков'яки і гуралі» польс. драматурга В. Богуславського, музика Я. Стефана). К. розрізняють і за

своєрідністю сміху, естет. пафосу. У такому випадку йдеться про її суто коміч. («Ревізор» М. Гоголя), сатир. («Мізантроп» Ж.-Б. Мольєра, «Багрянний острів» М. Булгакова), синкрет. («Вовки та вівці» О. Островського), лірич. («Собака на сіні», «Учитель танців» Лопе де Веґи, «Турандот» К. Гоцці), трагікоміч. (твори Б. Шоу, Б. Брехта, Є. де Філіппо, Л. Піранделло, Ф. Дюрренматта), просвітн. («Недоук» Д. Фонвізіна, «Лихо з розуму» О. Грибоєдова) різновиди. У 19 ст. спостерігався поміт. занепад жанру. Романтики не виявляли до К. особливого зацікавлення, більшої уваги надаючи драмі. Проте у 1930-і рр. формувалися істор. К. (Е. Ростан), бульварна К. (Е. Скріб, В. Сарду, Е. Лабіш), в якій використовували досвід водевілю, К. характерів (І. Карпенко-Карий). На поч. 20 ст. з'явилися К. настрою. Жанр запровадж. А. Чеховим; поєднано ознаки К. ситуації та К. характерів, домінують тонкий психологізм, глибинні настрої та сердечні переживання, часті розчарування дійових осіб; відсутні зовн. конфлікти, традиц. зав'язка, розвиток дії та розв'язка; характерне нанизування окремих малих тем, стриманість стилю, діалог із прихов. емоц. змістом, репліки, що містять замасков. підтекст, смисл. паузи, ліризоване рефлексивне мовлення. К. настроїв — «Чайка», «Вишневий сад» А. Чехова, «Блакитна троянда» Лесі Українки, «Дім, де розбиваються серця» Б. Шоу, «Райський куточок» Дж. Прістлі. У К. ідей у дотеп. формі висвітлено парадоксал. ідеї («Візок з яблуками» Б. Шоу, «Близнята ще зустрінуться» І. Костецького). У К. парадоксів використовували елементи буфонади та фарсу (О. Вайлд, В. Маяковський). З'являлися твори про комедіографів, зокрема «Мольєр» К. Гольдоні, «Прообраз Тартюфа» К. Гуцкова. Італ. драматург П. Феррарі написав істор. К. «Гольдоні і його шістнадцять нових комедій» (поставлено 1852). Край. проявом ексцентр. К. як різновиду драми абсурду були твори І.-Ж. Жіроду, Ж. Ануйя, Е. Йонеско, яким притаманне загострене відчуття втрати ілюзій, наскрізна іронія автора до себе, дійових осіб та вірогід. глядача.

Джерелами укр. К. є інтермедії, вертеп 17-18 ст., драм. діалоги Памва Беринди, Іоанікія Волковича. У теор. пр. «Поетика (Сад поетичний)» (К., 1736; 1973) Митрофан Довгалецький запропонував власне трактування К., що ґрунтувалося на антич. джерелах і досвіді шкіл. драми: К. — «веселий твір у діях, в які введені дійові особи, або наслідування низьких і звичайних дій, але без краси і жартів; у ньому повинно

бути стільки ж частин, як і в трагедії (протазис, епістазис, дія, кульмінація, катастазис, розв'язка)».

У 17 ст. містерійно-притчеві п'єси сприймали як К.: «Комедія про блудного сина» Симеона Полоцького, «Комічна дія» Митрофана Довгалецького, «Комедія на Успіння Богородиці» Дмитра Туптала. Укр. автори 1-ї пол. 19 ст. — І. Котляревський («Москаль-чарівник»), В. Гоголь («Простак», «Собака-вівця»), Г. Квітка-Основ'яненко («Сватання на Гончарівці», «Бой-жінка»), П. Котляров («Быт Малороссии», «Любка»), С. Петрушевич («Муж старий, жінка молода») приділяли увагу родин. життю героїв, їх побут. взаєминам. Потворні явища дійсності, розвінчання неуцтва, тупості, здирства та крутійства, морал. деградації дворянства втілені в коміч. творах Г. Квітки-Основ'яненка, написаних російською мовою («Приезжий из столицы, или Суматоха в уездном городе», «Дворянские выборы», «Шельменко — волостной писарь»). У 2-й пол. 19 ст. з'явилися К. про життя краян за нових суспільно-істор. умов («За двома зайцями», «Як ковбаса та чарка, то минеться й сварка», «По-модньому» М. Старицького, «Мартин Боруля», «Сто тисяч», «Хазяїн» І. Карпенка-Карого, «Чмир», «Мамаша» М. Кропивницького, «Майстер Черняк» І. Франка, «На перші гулі» С. Васильченка). Традиції укр. комедій. класики продовжено в літературі 20 ст. («Рожеве павутиння» Я. Мамонтова). Яскравою сторінкою в розвитку жанру була творчість М. Куліша («Отак загинув Гуска», «Хулій Хурина», «Мина Мазайло», «Народний Малахій»). У літературі остан. десятиліть 20 ст. К. представлена у творчості О. Підсухи («Ясонівські молодіці»), В. Минка («Жених із Аргентини»), О. Коломійця («Фараони»), Я. Стельмаха («Вікентій Прерозумний»).

У сучас. укр. і світ. літ-рах К. набула нових жанр. модифікацій: трагіфарс (Е. Йонеско), комічна алегорія (Є. Шварц), К.-притча (В. Минко). Не завжди термін «К.» вживали відповідно до жанру твору. Лопе де Веґа називав К. свої п'єси трагіч. характеру («Зірка Севільї»). О. Островський вважав К. свої драми «На людному місці», «Остання жертва», «Таланти і шанувальники». Іноді письменники вдавалися до умов. жанр. архітекстуал. визначення своїх творів. Данте назвав свою поему «Комедія» (означення «божественна» додали шанувальники), О. де Бальзак — цикл влас. реаліст. романів «Людська комедія», З. Красинський — трагедію «Небожественна комедія». Підзаголовок «К.» обрав Т. Шевченко для поеми «Сон». Жанр К. використовують у кіно (див. [Кінокомедія](#)).

[Ю. І. Ковалів](#)

Бібліографічний опис:

Комедія / Ю. І. Ковалів // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. — К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2014. — Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-3200>

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).